

1929 BÜYÜK BUHRAN'IN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI ve YENİ EKONOMİ POLİTİKALARINDA ÖNE ÇIKAN İKİ BÜYÜK BANKA (SÜMERBANK ve ETİBANK)

Damla Ayoğlu Duman*

Osman Suntur**

ÖZ

Özellikle sanayileşmiş ülkeler olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde etkisini gösteren 1929 Krizi (Büyük Buhran) çok geçmeden Türkiye’de de etkisini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti için 1929 yılı Lozan Antlaşması hükümlerinin sona ermesi bakımından da önemli bir yıldır. Gümrük tarifelerini istediği şekilde belirleyebilecek olması hükümet yetkililerinde korumacı politikaları izlemeye teşvik etmişti. Bunun yanında 1929 krizinin yarattığı deflasyonist etkiler, 1923-1929 dönemini kapsayan liberal dönemde istenilen şekilde sanayileşmenin ve ekonomik gelişmenin gerçekleşmemiş olması ve tüm dünya krizden etkilenirken komünist politikalar izleyen Rusya’nın krizden etkilenmemiş olması, Türk hükümet yetkililerini yeni ekonomik politikaları araştırmaya yöneltti. Ülke içerisinde yapılan gözlemler, toplanılan kongreler ve yabancı uzmanların görüşlerinden sonra Türkiye ‘mutedil devletçilik’, yani ılımlı devletçilik politikalarını benimsedi. İzlenecek politikalar planlı, korumacı ve ithal ikameciliğe dayalı ve sanayi sektörü ön planda olacak şeklinde belirlenmişti. Ayrıca özel kesimin yeterli sermayesinin olmaması ve kalifiye personel yetersizliği gibi durumlardan dolayı, devlet sanayileşme için gereken adımları bizzat kendisi atacak ve yönetecekti. Bunun için farklı kamu bankalarının kurulması ve her birinin farklı alanlarda Türk ekonomisine katkı sunmaları beklenmiştir. Bu hususta sanayi sektörünün gelişimi için Sümerbank ve madenciliğin gelişimi için Etibank kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: devletçilik, büyük buhran, Sümerbank, Etibank, Türkiye ekonomisi

ABSTRACT

The Crisis of 1929 (Great Depression), which had an impact in many countries of the world, especially in industrialized countries, soon had an impact in Turkey. For the Republic of Turkey, 1929 was also an important year in terms of the expiration of the provisions of the Treaty of Lausanne. The ability to set customs tariffs as it wished encouraged government officials to pursue protectionist policies. In addition,

* Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Dr. Öğretim Üyesi. ORCID: 0000-0003-0256-9025, e-mail: ayoglu@akdeniz.edu.tr

** Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Doktora Öğrencisi. ORCID: 0000-0003-3585-1959, e-mail: osmansuntur@outlook.com

the deflationary effects of the 1929 crisis, the fact that industrialization and economic development did not take place as desired in the liberal period covering the 1923-1929 period, and the fact that Russia, which followed communist policies while the whole world was affected by the crisis, was not affected by the crisis, led Turkish government officials to search for new economic policies. After observations made within the country, congresses convened and the opinions of foreign experts, Turkey adopted 'moderate statism', that is, moderate statism policies. The policies to be pursued were planned, protectionist and based on import substitution, with the industrial sector at the forefront. Moreover, since the private sector lacked sufficient capital and qualified personnel, the state was to take the necessary steps for industrialization and manage it itself. For this purpose, different public banks were to be established and each of them was expected to contribute to the Turkish economy in different fields. In this regard, the Central Bank was established to protect the value of the Turkish currency, Sümerbank for the development of the industrial sector and Etibank for the development of mining.

Keywords: statism, great depression, Sümerbank, Etibank, Central Bank, Turkish economy

1. GİRİŞ

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte özel sermaye yönünden ve banka finans açısından zayıf olan Türkiye, Cumhuriyet kurulmadan önce 1923 İzmir İktisat Kongresinde Mustafa Kemal Atatürk ve ekibi öncülüğünde halkın sorunları dikkate alınarak, bankacılık sektöründe etkin ve önemli kararlar alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sırada Osmanlı Devleti'nden kalan zayıf bir finansal yapı ve savaşların getirdiği ağır yük ve borçlarla baş başa kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin Batı'yı takip etmemesi ve yönetim tarafından alınan kararlar ile bankacılık sektörü yabancıların yoğun olduğu bir sektör haline gelmişti. Kâğıt para ihraç etme yetkisinin sadece, bir yabancı sermayeli banka olan Osmanlı Bankası'na verilmesi ve bu yüzden devletin senyoraj geliri elde edememesi bu hatalı kararlardan birisidir¹. Bir merkez bankasına sahip olmayan Osmanlı Devleti'nde merkez bankası görevini Osmanlı Bankası yürütürken, Cumhuriyetin ilk yıllarında da Osmanlı Bankası merkez bankası işlemleri yapma yetkisinde devam etmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bankacılık sektörü için önemli bir eksiklik ise kalifiye eleman yetersizliğidir. Bu durumda yine Osmanlı Devleti'nde Türk vatandaşların devlet memuru gibi işlere yönelmesi ve bankacılık ve finans ya da esnafılık gibi işlerde milli nüfusun yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Yabancı sermayeli bankalar açtıkları şubelerde istihdam sağlamada yerli nüfusa öncelik vermiş olsalar da gerekli emek talebini bulamamışlardır². Bu şartlar doğrultusunda Cumhuriyetin ilk yıllarında en

¹ Haydar Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.82.

² Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Efil Yayınevi, Ankara, 2022, s.246.

büyük iki sorun olan kalifiye istihdam eksikliği ve milli bir burjuvazi için genç yönetim bu alanlarda çalışmalara daha çok yönelmiştir.

17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri aralığında toplanılan İzmir İktisat Kongresi'nde bankacılık sektörünü etkileyen ve gelişimini başlatacak nihai kararlar alınmıştır. Kararlar doğrultusunda ana ticaret bankası İş Bankası (1924) ve Sanayi ve Maadin Bankası (1925) kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve bu düzenle özellikle devletçilik döneminde, her biri kendi alanında sorumlulukları olan bankalar kurulmuştur. Kurulan ilk milli banka olan İş Bankası bir ana ticaret bankası amacıyla ve sadece Türk şahıs ve şirketlerin hisse sahipleri olabileceği şekilde kurulmuştur. 1925 yılında ise sanayi ve maden sektörlerinde öncü olması, ihtiyaç duyulan kredileri sağlaması ve Osmanlı Devleti'nden devredilen işletmeleri yönetmek amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur³. Bunun yanında Emlak ve Eytam Bankası ile pek çok yerel banka ve yabancı sermayeli bankalar da kurulmuştur. Ziraat Bankası'nın ise göre ve yetkileri artırılarak özellikle tarım kredileri yönünde destek vermesi beklenmiştir.

Liberal dönemde yine kamu bankalarının öncülüğünde sanayileşme çabaları hükümet yetkililerinin her zaman korumacı ve müdahaleci politikalara yakın olduklarını göstermektedir. Nitekim 1929 yılının gelmesiyle birlikte Lozan Anlaşması hükümlerinin sona erecek olmasıyla birlikte gümrük tarifelerinin artırılmak istenmesi bir örnektir. Dünya krizinin yarattığı dış nedenler ve Türkiye'nin kendi içsel nedenlerinden ötürü yeni iktisat politikaları arayış başlamıştır. Devletçilik ile ilgili görüş, söylem ve hazırlıklar 1930 yılından itibaren başlamış olsa da asıl devletçiliğe geçiş genel olarak 1932 yılı kabul edilmektedir. Devletçilik politikalarıyla beraber hedeflenen sanayileşme ise yine kurulacak kamu bankaları aracılığıyla yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Merkez Bankası, Sümerbank, Etibank, Belediyeler Bankası, Halk Bankası, Denizbank kurulmuştur. Bunların yanında pek çok yerel banka da faaliyet gösterirken İş Bankası ve Ziraat Bankası da önemli girişimlerde bulunmuşlardır.

Bu makale 1929 Büyük Buhran'ın Türkiye'ye yansımaları ve neticesinde geçilen yeni devletçilik politikalarında Türkiye ekonomisine katkılarını sunan iki büyük banka olan Sümerbank ve Etibank'ın gelişimini açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 Dünya Krizinin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl yayılım gösterdiği, Türkiye'yi nasıl etkilediği anlatılmıştır. Daha sonra Türkiye'nin içine girdiği krizden çıkmak için aldığı önlemler ve izlediği politikalar anlatılmıştır. Akabinde ise Sümerbank ve Etibank'ın bu süreçte yapmış oldukları önemli işleri tablolar ve sayısal göstergelerle açıklanarak Türkiye ekonomisine sundukları katkılar açıklanmıştır.

2. 1929 Büyük Buhran'ın Oluşum Süreci ve Dünyada Etkileri

³ Damla Duman, Osman Suntur, "1923-1929 Arasında Milli Bankacılığın Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi, 2020, C.6, S.2, ss.122-124.

1929 Büyük Buhran Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) başlayarak zamanla Avrupa'ya ve küresel hale gelen bir ekonomik krizdir. ABD'de Birinci Dünya Savaşı'nda borç veren ülke olarak, savaşın sonrasında elde ettiği gelirler ile gelişim ve refah dönemine girdi. 1920'lerde sanayi üretiminde artış yaşanırken, gelirleri artan halk ise başta gayrimenkul olmak üzere çeşitli yatırım yollarına yönelmeye başlamıştır. ABD 1923 yılından 1929 yılına kadar sanayi üretiminde %64 oranında bir artış yakalamıştır. Çelik üretiminde %70, kimyasal ürünlerde %95 ve petrolde %156 artış göstererek üretim hacminde büyük gelişimler sağlamıştır. Üretim kadar tüketimde artmaya başlamış ve başta otomobil endüstrisi olmak üzere pek çok sektörde tüketim artışı hızlanmıştır⁴.

ABD 1923-1924 ve 1926-1927 yıllarında hafif resesyonlar yaşamasına rağmen 1929 yılına kadar ortalama her yıl %5,9 oranında büyüme sağladı. Ekonomik gelişimi yanında ücretlerin yükselmesi ve istihdamın artması da eşil etti ve Amerika bu 10 yıl boyunca ortalama %3,7 oranında işsizlik oranına sahip oldu. Bu süreçte gelir eşitsizliği de artmaya başladı ve 1919'da 0,48 olan gini katsayısı 1929'da yılında 0,57'ye yükselmiştir. Yine 1920 ile 1929 yılları arasında en zengin %1'lik kesimin ülke gelirden aldığı pay %38,76'dan, %44,29'a yükselmiştir. 1921-1926 yıllarında büyük vergi indirimleri yapıldı ve bu vergi indirimlerinden yine en zengin kesimler faydalandı. Ücretli kesim ise reel ücretlerde azalmalar yaşamaya başladı. Dahası vasıflı emek iş gücüne talep artarken, vasıfsız emek iş gücüne olan talepler düşmeye ve bu kesimin ücretlerinin düşmesine yol açtı⁵.

Gelir eşitsizliğinde yaşanan artışlar belirli bir kesimin tasarruf edememesine ve tüketim kalemlerinde azalan bir seyir izlemelerine sebep oldu. 1922 yılında ABD'nin en zengin %1'lik kesimi toplam tasarrufların %49'una sahipken 1929 yılında bu oran %80 gibi oldukça yüksek bir orana çıkmıştır⁶.

Ayrıca 1920 yıllarında Florida'da başlayıp 1926 yılına kadar süren bir toprak spekülasyonu başlamıştır. Amerikan halkı arazileri yerinde bile görmeden satın alıp, bunları daha yüksek değerden satmak amacındaydı. Artan gayrimenkul talepleriyle birlikte ipotekli kredilerde artış göstermiş, 1920 yılında 9,35 milyar dolar olan ipotekli kredi borçları 1929 yılında 29,44 milyar dolara yükselmiştir. 1926 yılında zirve yapan gayrimenkul fiyatları, Florida'da başlayan büyük balonun patlamasıyla birlikte 1929 yılına kadar bu fiyatları göremeden düşmüştür⁷. Giderek yükselen gayrimenkul fiyatları 1926 yılında duruldu ve gayrimenkul spekülasyonu da son buldu⁸. Gayrimenkulden spekülasyonundan çıkan sermaye

⁴ Maria Serrano Segarra, "La Crisis Economica De 1929: Roosevelt Y El New Deal", Revista de la Facultad de Ciencias Sociales y Juridicas, 2010, C.1, S.6, s.113-114.

⁵ Jon D. Wisman, "The Financial Crisis of 1929 Reexamined: The Role of Soaring Inequality", Review of Political Economy, 2014, C.26, S.3, ss.374-376.

⁶ Thomas E. Hall and J. David Ferguson, The Great Depression: An International Disaster of Perverse Economic Policies, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998), 21.

⁷ Wisman, "The Financial Crisis of 1929 Reexamined: The Role of Soaring Inequality", s.378.

⁸ Abdullah Mesud Küçükcalay, Dünya İktisat Tarihi, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2016, s.577.

ise borsaya akmaya başladı. Amerikan borsası esas olarak toprak ve gayrimenkul balonunun patlamasından sonra yükseldi ve pek çok sayıda yatırım kuruluşları kuruldu.

Kredilerde genişlemede artış göstermiş, daha önce bahsedilen konut kredileri dışında kalan tüketici kredilerinde de yüksek artış oranları görülmüştür. Orta ve alt gelirli hane halkının daha çok otomobil ya da dayanıklı beyaz eşya alımları için krediler çektiği görülmüştür. Yaygınlaşan taksit alışkanlığı ile hane halkı daha fazla tüketim yapmaya başlamıştır. Konut dışı ihtiyaç kredilerinde yaşanan artış sonucu 1929 yılında kişi başına düşen milli gelirin %9,3'üne denk gelen 7,6 milyon dolarlık bir hacme ulaşmıştır⁹.

ABD'de görülen bu fazla iyimser tablo halkında tüketime yönelmesine sebep oldu. Daha iyi yaşayabilmek için adeta birbirleriyle yarışa giren halk giderek daha fazla tüketime yöneldi. Beyaz eşya, otomobil gibi lüks ürünler ülkede yok satmaya, ayrıca çoğunluğu taksitli olarak, başlamıştı. Bu tüketim çılgınlığı 1929'da düşüşe geçti. Tüketimin azalmasıyla oluşan arz fazlalığı fiyatların düşmesine yol açtı ve beraberinde işsizliği getirdi¹⁰. Hall ve Ferguson (1998), 1921 ile 1929 yılları arasında yılda ortalama %0,5 oranında fiyatlarda düşüş yaşanarak, hafif bir deflasyon yaşandığını belirtmiştir¹¹.

Yaşanmaya başlanan hafif deflasyon süreci yanında tüketim çılgınlığının devam etmesi ve gayrimenkul sektöründe yaşanan fiyatlarından sonra yatırımcıların borsaya yönelmesi hisse senetleri fiyatlarında büyük yükselişlere sebep oldu. Bir noktadan sonra büyük küçük tüm herkes borsadan kolay kazanç sağlama peşine düştü. Küçük yatırımcılar kredi çekerek olmayan paralarıyla yatırım yaptılar. Borsada yaşanan bu coşkulu yükseliş Ekim 1929 yılında yeni yatırımcıların borsaya gelmemesiyle panik yarattı. Başlayan satış işlemleri ile panik büyüdü ve 24 Ekim 1929 tarihinde 13 milyon hisse senedi, piyasa değerinin %90'lara kadar varan kayıplarla satılmasına sebep oldu. 29 Ekim 1929 tarihinde ise 30 milyon hisse senedi satıldı ve satışlar devam etti. Borsada yaşanan bu kayıplar beraberinde iflasları, işsizliği ve ekonomik durgunluğu getirdi.

1929 yılında başlayan kriz 1930'lu yıllarda bir buhrana dönüştü. Sanayi üretimi düştü, işsizlik artı, milli gelir düştü ve ihracat ile ithalatta da önemli düşüşler gözlemlendi. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 1929 yılında 104,6 milyar dolardan, 1930 yılında 92,2 milyar dolara düşmüştür. Düşüş 1933 yılına kadar giderek artmış ve 1933 yılında 57,2 milyar dolar ile kaydedilen en düşük Amerikan GSYİH'si olmuştur. 1934 yılında yükseliş yeniden başlamış olsa da genel olarak buhran ortalama 12 yıl kadar devam etmiştir¹². Bunun yanında yüksek bir işsizlik ve düşen üretim, düşük dış ticaret dengesi, kapanan şirket ve iş yerleri

⁹ Martha L. Olney, "The Role of Credit in the Consumption Collapse of 1930", The Quarterly Journal of Economics, C.114, S.1, s.321-323.

¹⁰ Küçükkalay, Dünya İktisat Tarihi, s.575-576.

¹¹ Hall and Ferguson, The Great Depression: An International Disaster of Perverse Economic Policies, 18.

¹² Statista, Annual Gross Domestic Product and Real GDP in the United States from 1929 to 2022, <https://www.statista.com/statistics/1031678/gdp-and-real-gdp-united-states-1930-2019/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2024).

ekonomide hakim olmuştur. 1930-1932 yılları arasında 5096 banka iflas etmiştir¹³. Kriz en çok ABD'yi vurmuştur. Bunun için Birleşik Krallık ve ABD 1929-1938 yılları arasında borsa değerleri karşılaştırılmıştır. 1929 yılı endeks her iki ülke içinde 100 olarak alınırsa, 1930 yılında borsa fiyatları Birleşik Krallık'ta 80.5'e düşerken ABD'de 69.4'e düşmüştür. 1932 yılında BK'de 60.2 iken ABD'de 30.8'e kadar düşüş devam etmiştir. 1933 yılında her iki ülkede de artış süreci başlamış olsa da Birleşik Krallık 1935 yılında endeksin eski değerine (100) gelebilmiştir. ABD ise ilgili yıl aralığında eski değerlerini görememiştir. En yüksek endeks değeri 1936 yılında 79.8 olmuştur¹⁴.

ABD'de başlayan krizin çok kısa sürede Avrupa ve diğer ülkelere yayılmasının temel nedeni altın standardıdır. Ülkeler içine girdikleri deflasyon sürecini, azalan üretim ve artan işsizliği kurtarmak yerine para ve maliye politikalarıyla altın standardını savunmaya çalışmışlardır. 1927-1932 yılları arasında Fransa'nın altın rezervlerinde önemli bir artış yaşaması altın girişlerinde sterilizasyon uygulamaları yapılmasına ve bununla Fransız Merkez Bankasının uyguladığı politikaların rezerv sorunlarına yol açması diğer ülkelerde deflasyonist baskılara sebep olmuştur. Bazı iktisatçılar bu krizin yayılımında en az ABD kadar Fransa'nın da sorumlu olduğunu iddia etmektedirler¹⁵.

Kısa sürede neredeyse tüm sanayileşmiş ülkeleri etkisine alan Büyük Buhran, Türkiye'yi de çok geçmeden etkilemiştir. Başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere pek çok ülke liberal ekonomi politikaların geçerliliğini sorgulamış ve bu kriz sürecinde daha korumacı politikalar uygulamaya başlamıştır. Ülkeler dış ticarete yavaşlamaya gitmiş ve bu durumda Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerini de olumsuz etkilemiştir. Ülkelerin korumacı politikalarına örnek olarak, Almanya'nın ithal malları için uyguladığı gümrük tarife oranlarının 1927 yılında %23 iken 1931 yılında %41'e yükselmesi ve Fransa'nın 1927 yılında %23 olan tarife oranlarının 1931 yılında %39'a çıkartmış olması gösterilebilir¹⁶.

2.1. Büyük Buhran'ın Türkiye'ye Yansımaları ve Yeni Ekonomik Model Devletçilik

Dünya ekonomisinde gıda fiyatlarının 1927 yılından itibaren düşmeye başlaması Türkiye gibi tarım ürünleri ihraç eden ülkeleri bir krize sokmuştu. Gıda fiyatlarında yaşanan düşüşler Türkiye'de daha farklı bir krizi oluşturdu. Tarım ürünleri fiyatları düşerken iç kesimler ile sahil kesimleri arasında keskin farklılıklar oluşmuştu. Örneğin üzüm fiyatları İzmir'de düşüş gösterirken, Manisa'da bu düşüşün iki katına yakın bir düşüş gerçekleşebiliyordu. Bu yılda başlayan kriz 1929 dünya kriziyle birlikte Türkiye'ye sirayet ettikçe ülkede fiyatlar düşüyor ve bunun yanında vergiler de artıyordu. Vergilerin peşin alınması ise köylü-çiftçi kesimini daha fazla zora soktu. Borçlarını ödeyebilmek için pazarlarda ürün satmaları gereken köylü-

¹³ Haydar Kazgan vd., Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi 2. Cilt, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.92.

¹⁴ Nicholas Crafts and Peter Fearon, "Lessons from the 1930s Great Depression", 2010, C.26, S.3, s.287.

¹⁵ A.g.m., s.294.

¹⁶ Ivan T. Berend, 20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi, çev. Serpil Çağlayan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 88.

çiftçi kesimi ürünlerin fiyatlarını daha da düşürüyorlardı. Maliyetler artarken gelirleri azalan köylüler kendilerine fon sağlamak için kredi yollarını tercih etmeye başlamıştı. Tarım kredileri için Ziraat Bankası 1930 yılında 35 milyondan fazla¹⁷ kredi vermiştir. Ancak verilen krediler ihtiyaç duyulan tutarın dörtte biri kadar kalmıştır¹⁸. Ancak faizlerin %12 gibi yüksek bir oranda olması köylü kesimin ödemede zorluklar yaşamasına sebep olmuştur. Bunun yanında verilen kredilerin çoğunluğunun krizin kaynağı olan tarım ürünleri fiyatlarını kurtarmak amaçlı çiftçiye vermek yerine tüccar kesimine temin edilmeye eğilimli olması da eleştiri konusu olmuştur. Borçlarını ödemekte zorlanan köylü-çiftçi sınıfı icra takibine düşerek ya da tefecilere olan borçlarından dolayı tefecilerin ellerinden topraklarını, arsalarının alınmasına sebep olmuştur. Kırsalda başlayan bu kayıplar zamanla kentsel nüfusa da yayılmış ve tüccar kesimlerinde de iflaslara yol açmıştır¹⁹.

Tablo:1. Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi (Ton)

Yıl	Buğday	Arpa	Mısır
1929	2 718 143	1 699 114	623 221
1930	2 586 377	1 536 589	470 744
1931	2 992 631	1 804 558	563 755
1932	1 935 800	1 167 607	426 354
1933	2 671 212	1 598 553	549 646
1934	2 713 732	1 672 348	489 093
1935	2 521 277	1 371 511	456 333
1936	3 853 290	2 153 636	684 729
1937	3 693 812	2 185 699	558 085
1938	4 278 815	2 386 717	598 845
1939	4 191 528	2 275 460	635 855

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2013, (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, 2013), 174.

Yukarıdaki Tablo 1 de küresel olarak başlayan tarım ürünleri fiyatlarında düşüşün Türkiye'ye yansımaları buğday, arpa ve mısır olarak temel tarım ürünleri üretimine yansımaları özelinde gösterilmiştir.

¹⁷ Bazı kaynaklara göre 40 milyon TL kredi sağlamıştır.

¹⁸ Cem Emrence, "Turkey in economic crisis (1927-1930): a panaromic vision", Middle Eastern Studies, 39/4 (2003), s.68-69.

¹⁹ A.g.m., s.70-72.

1932 yılına kadar dalgalı seyir izleyen tarım ürünleri üretimi krizin derinleştiği 1932 yılında üretim belirtilen tüm kalemlerde düşüş göstermiştir. 1933 yılından itibaren ise ekonominin toparlanmaya başladığı ve üretimlerin genel olarak artan bir seyir izlediği görülebilmektedir.

Kriz Türkiye’de Türk lirasının (TL) aşırı değerlenmesine yol açtı. Önce sterline bağlı olan TL, sterlinin altın standardını terk etmesi sonucu devalüe olması sonucunda değer kazandı. Daha sonra Fransız frangına ve dolara bağlanan TL, frangın ve doların da devalüe olması sonucunda değer kazandı. Aşırı değerlenen TL sonucunda reel faiz oranları artışa geçti ve kredilerin geri ödemelerinde başta çiftçi kesimi olmak üzere sorunlar yaşadı. Bunun yanında yine aşırı değerli TL Türkiye’yi, zaten diğer ülkelerin kendi mali sorunlarında dolayı azalan ihracatta daha fazla kayıplar yaşattı. Ayrıca krizden etkilenen sanayi ülkelerinin koruyucu gümrük politikaları uygulamaları ve Türkiye’de de başlayan korumacı politikalar ithalatı da düşürdü²⁰. Aşağıdaki tabloda Türkiye’nin dış ticaret gelişimi ilgili yıllar aralığında gösterilmiştir.

Tablo 2. 1929-1932 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri (\$)

Yıl	İhracat Değeri (Bin Dolar)	İthalat Değeri (Bin Dolar)	Dolar Kuru (TL/\$)
1929	74.827	123.558	2,07
1930	71.380	69.540	2,12
1931	60.226	59.935	2,11
1932	47.972	40.718	2,11
1933	58.065	45.091	1,66
1934	73.007	68.761	1,26
1935	76.232	70.635	1,26
1936	93.670	73.619	1,26
1937	109.225	90.540	1,26
1938	115.019	118.899	1,26
1939	99.647	92.498	1,28

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2013, (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, 2013), 437.

Yukarıdaki tablo 2 de dış ticaret gelişimi ilgili yıllar aralığında gösterilmiştir. 1929 yılından itibaren başlayan düşüşler 1932 yılında derinlik kazanmıştır. İthalat kaleminin ihracata göre daha fazla düşüş göstermesi ise izlenmeye başlanan milli ürün ve dış ticarete korumacı politikaların sonucudur. Bunun

²⁰ E. Recep Erbay ve Berfin Hemen, “1929 Ekonomik Buhranı’nın Türk Ekonomisine Etkileri ve Buhran Döneminde Keynesyen Yaklaşım, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 5/3 (2019), 127.

yanında ihracat miktarı dünya ortalamasına göre artış göstermişken (1932 yılına kadar %40 artış göstermiştir) tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan %60-75 aralığındaki düşüşler ihracat gelirlerini azaltmıştır. Ortalama ihracat miktarı %40 artmışken ihracat gelirleri 1932 yılına kadar %36 civarında bir düşüş göstermiştir²¹.

İthalatın 1929 yılında bu kadar şişkin bir hal almasının sebebi ise (1928 yılına göre %28,6 artmıştır) tüccar kesimin 1929 yılında Lozan Anlaşması gereği gümrük tarifelerine uygulanacak kotaların kalkacağı için fiyatların yükseleceği beklentisiyle önceden mal stoklamalarıdır. 1929 yılında hükümet tarafından gümrük tarifeleri oranı %13 seviyesinden %46 gibi oldukça yüksek bir orana yükselmiştir. Bu korumacı politikalar neticesinde toplam ithalat düşüş göstermiş ve 1929-1940 yılları arasında dış ticaret dengesi 1938 yılı hariç devamlı fazla vermiştir²².

Sonucue'nin ihraç ettiği tarım ürünlerinde dünya fiyatlarının yansıması dışında daha önce bahsedilen köylü-çiftçi kesimin borçlarını ödeyebilmek için daha düşük fiyat uygulamaları sonucu, ithal edilen ürünlere göre daha fazla düşüş olmuştur. Bunun yanında uygulanan yeni gümrük tarifeleri ve korumacı politikalar ithal ürünlerini dünya fiyatlarına göre daha yüksek tutuyordu. Örneğin dönemde²³ en çok ithal edilen ürünlerden biri olan şekerin dünya fiyatlarında düşüşü %60 civarlarında olmasına rağmen Türkiye'de bu fiyat düşüşü %20-27 aralığında kalmıştır²⁴.

Tablo 3. 1929-1940 Sektörel Büyüme Hızları ve GSYİH, GSMH

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSYİH	GSMH
1929	42,6	3,8	6,6	21,5	21,6
1930	-3,9	12,7	7,2	2,5	2,2
1931	14,3	14,2	1,4	8,2	8,7
1932	-28,8	17,8	3,9	-10,6	-10,7
1933	22,1	19,0	9,6	15,5	15,8
1934	2,7	13,8	6,6	6,3	6,0
1935	-6,1	-0,1	-1,3	-3,0	-3,0
1936	54,1	-3,4	6,0	23,1	23,2
1937	-3,5	10,3	5,1	1,5	1,5
1938	5,4	15,7	12,1	9,5	9,5

²¹ Ulaş Kıpall ve Özgür Uyanık, Türkiye Milli İktisat Tarihi, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001), 74.

²² Roger Owen ve Şevket Pamuk, 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, (İstanbul Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002), 28.

²³ Bahsedilen dönem 1929-1932 aralığını kapsamaktadır.

²⁴ Kıpall ve Uyanık, Türkiye Milli İktisat Tarihi, 74.

1939	3,8	16,7	6,9	6,9	6,9
------	-----	------	-----	-----	-----

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, [Ekonomik ve Sosyal Göstergeler - T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı - SBB](#), (Erişim Tarihi: 10.11.2024).

Krizin yayılması milli gelirde de düşüşler göstermiştir. Yukarıdaki tabloda 1929 krizinden sonra GSYH ve GSMH’de ciddi oranda azalışlar görülmektedir. Ayrıca tarım sektörünün aldığı darbe yine yukarıdaki tabloda açıkça görülebilmektedir. Krizin derinleştiği 1932 yılında tarım sektörü %29’a yakın küçülürken, ülkenin büyüme hızı %-10,6 civarında olmuştur. Bu yıllarda sanayi sektörünün atılım göstermesi ise hükümetin izlediği politikaların sanayi sektörünü destekler nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. Tablo 3’den görülebileceği gibi 1935 yılı dışında GSYİH’de büyüme görülmüştür. Sanayi sektörü ve tarım sektörünün ise dengesiz bir seyir izlediği, bazı yıllarda tarım sektörü önemli yükselişler gösterirken, diğer yıllarda sanayi sektörünün önemli büyüme oranlarını yakaladığı görülebilmektedir.

3. Krize Çözüm Arayışları ve Devletçiliğe Geçiş

Türkiye, yaşanan olumsuzluklar için çözüm arayışlarına başlamıştır. İlk olarak 12 Aralık 1929 tarihinde yerli mallarını desteklemek ve tasarrufu özendirmek amacıyla ‘Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’ kurulmuştur. Mart 1930 yılında ise Türk parasının değerini korumak, üretimi artırmak ve ithal ikame ile dış açık vermemeyi anlatan ‘İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor’ yayınlanmıştır. Türk parasının değerini korumaya öncelik verilmiş ve bunun için daha başka çalışmalar yapılmıştır. 25 Şubat 1930 tarihinde keskin bir kambiyo kontrollü getiren “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Bu kanunlar ile milli paranın yeterince kontrol edilememesi ve bir merkez bankası olmadığı için 24 Mart 1930 tarihinde milli paranın değerini belirlenen seviye aralığında tutmak için ‘Bankalar Konsorsiyumu’ kuruldu. Bunun yanında yine yerli mallar ve tasarruf özendirmek için Nisan 1930’da ‘Milli Sanayi Numune Sergisi’ açıldı. Sanayi sektörünü desteklemek, atılabilecek adımları tartışmak ve sektör temsilcilerini dinlemek için 22 Nisan 1930 tarihinde ‘Birinci Sanayi Kongresi’ de Ankara’da yapılmıştır. 5 Ocak 1931 tarihinde yine Ankara’da yapılan ‘Birinci Ziraat Kongresi’ ise tarım sektörünün ihracatını artırmak için gerekli önlemler alınarak küresel piyasalarda rekabet edici bir konuma gelmesini sağlamak için yapılmıştır²⁵.

Türkiye Büyük Buhranın etkilerini hafifletebilmek için ortaya çıkardığı çözümler kısmen başarılı olmuştur. Ancak hükümet yetkililerinin beklediği sonuçları vermemiştir. Dünya genelinde mevcut liberal ekonomi politikalarının güvenilirliği sorgulanmaya başlamış ve krizden etkilenmeyen Rusya’nın müdahaleci ekonomi politikaları araştırılmaya başlanmıştır. Ayrıca 1929 yılına kadar izlenen liberal

²⁵ Osman Suntur, “1930-1938 Devletçilik Döneminde Kurulan Kamu Bankalarının Türkiye Ekonomisine Katkıları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2020),

ekonomi politikalarında sanayileşme için istenen seviyelere gelinebilmiş olması ve yerli özel sermayenin bu konuda yetersiz olması da yeni arayışlara yol açmıştır. Dünya krizinde Türkiye’de kırsal kesimlerde yaşayan köylü-çiftçi kesiminin daha çok etkilenmesi ve halktan gelen şikayet seslerinin yükselmesi de bir başka yeni ekonomik model arayış sebebi olmuştur²⁶. Yine, 1929 yılından itibaren gümrük tarife oranlarını istediği şekilde belirleyebilecek olması da Türkiye’nin korumacı politikalara geçişinin bir başka sebebi olmuştur. Ayrıca küreselde dışa kapalı bir süreç başladığı için yabancı sermaye bulmanın zor olması ise Türkiye’yi de korumacı ve müdahaleci ekonomi politikalarına iten bir başka sebep olmuştur²⁷. Tüm bu sebepler ve liberal dönemde izlenen ekonomi politikalarının sanayileşme için başarısız olması devletin sanayileşmede öncü rolü üstlenmesine sebep olmuştur. Türkiye 1929 yılından itibaren başladığı müdahaleci politikalar doğrultusunda 1932 yılı sonlarında İsmet İnönü’nün tanımıyla ‘mutedil devletçilik’ ekonomi politikalarına geçiş yapmıştır.

Devletçilik politikaları izlenmeye başlanmasıyla birlikte ön planda tutulan sektör sanayi sektörü olmuştur. Yeterli özel sermayenin olmadığı gerekçesiyle hükümetin öncülüğünde ve kurulacak olan bankalar ile birlikte sanayi sektörü geliştirilmeye çalışılmıştır. Tarım sektörü ise sanayi sektörünün gölgesinde ilerlemeye çalışmıştır. Tütün gibi önemli ürünlerin üretimi için kongreler düzenlenmiş, ancak bu kongreler tarım sektörüne katkı sağlamaktan ziyade tütünün dış ticaretteki yerini korumasını sağlamak için yapılmıştır. Benzer şekilde pamuk gibi endüstriyel bitkilerinde üretimi sanayi sektörü için gerekli olan hammaddelerden oldukları için desteklenmiş ve artırılmıştır. Pamuk üretimi 1932 yılında 19 579 ton iken 1936 yılında 51 068 ve 1940 yılında 77 115 tona yükselmiştir. Benzer şekilde tütün üretimi ise 1932 yılında 18 040 ton iken 1936 yılında 75 936 ton ve 1940 yılında 71 356 tona ulaşmıştır²⁸.

Tarım sektöründe ihracat kalemi daralan ürünlere yönelik bir başka izlenen politika ise piyasası iyice daralan yumurta olmuştur. Daha önce ihracat edilen ülkelerin de kendi içlerinde koruyucu önlemler almasıyla ihracat edilen ülke olarak sadece İspanya kaldı. Türkiye yumurta ihracatında yaşanan Pazar daralmasını ele almak amacıyla 12 Şubat 1934’te Samsun’da bir kongre düzenlenmiştir. Bu toplantıya yumurta ticareti ile ilgili belgesi olan tüm tüccarlar davet edilmiştir²⁹.

Kongrede ihracatın geliştirilmesi için nasıl düzenlemeler yapılacağı üzerinde epey durulmuştur. Sevk yapılırken milli vapurların kullanılması gerektiği kararlaştırılmıştır. İhracatın güvenli limanlarda yapılabilmesi için hemen Samsun Limanının yapılması gerektiği belirtilmiştir³⁰. İhracatının tek elden yapılabilmesi için bir kooperatif kurulması gerektiği ve yumurtaların bir standartta olması, nasıl muhafaza

²⁶ Mehmet Bulut, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, Bilig, 26 (2003), s.90-91.

²⁷ Korkut Boratav, Türkiye’de Devletçilik, (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 141-150.

²⁸ Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler 1923-2013, (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2013), 180.

²⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009), s.121-122.

³⁰ “Yumurta kongresi: Dün çalışma bitti, bir ziyafet verildi”, Akşam Gazetesi, 16.02.1934.

edileceği gibi konular üzerinde de durulmuştur³¹. Ayrıca bundan sonra ihracatı yapılan yumurta sandıklarından belirli bir ücret alınarak 200 000 TL sermayeli bir bankanın kurulması kararlaştırılmıştır.³²

Sanayi sektörü ise devletin öncülüğünde ve planlı bir şekilde izlenen politikalar ile geliştirilmeye çalışılmıştır. İlk olarak Sanayi ve Maadin Bankası'nın işlevini yerine getirememesi nedeniyle kapatılarak, yerine Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ile Sanayi Kredi Bankası (SKB) kurulmuştur. Bu kurumlar aracılığıyla, ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla sanayi kuruluşlarının devlet eliyle inşa edilmesi ve yönetilmesi planlanmıştır³³. Ayrıca kamu teşebbüsü olarak kurulacak işletmelerin yapımını sağlamak, SMB'den devredilen işletmeleri yönetmek, özel sektörün kurmak istediği işletmelere onay vermek ve onları denetlemek, devletin tüm iştiraklerini yönetmek³⁴, sanayi sektörü için gerekli olan hammaddenin ülke içinde yetiştirilmesine destek olmak ve devletin kuracağı üretim tesisleriyle ilgili projeler hazırlamak DSO'nun başlıca görevleri olarak belirtilmiştir³⁵.

Sanayi sektörüne finansman desteği sağlamak için kurulan SKB'nin ise başlıca görevleri şu şekildedir; finansman ihtiyacı olan işletmelere kredi desteği sağlamak, küçük ölçekli işletmelere farklı kredi uygulamaları yapmak, sanayi sektörüne tanınacak teşviklerde aracı rol üstlenmek ve mevduat kabul etmek gibi görevlerdir³⁶. Bankanın vereceği kredilerde %9 gibi bir azami oran belirlenmiş ve artırılabilmesi ancak Bakanlar Kurulu ile olabileceği belirtilmiştir³⁷.

Hem DSO hem de SKB'ye yoğun eleştiriler getirilmiştir. Özel sektör temsilcileri tarafından devletin işletme kurması ve bunu daha sonra özel sektöre devretme gibi bir madde söz konusu olmadığı için eşit rekabet olmadığı gerekçesiyle yoğun eleştiriler gelmiştir. Ayrıca sıkı denetimler ve devletin bu işletmelerdeki kapsamlı yetkileri ticaret kanununa aykırı olduğu belirtilmiştir³⁸.

Dönemin önemli raporlamalarından biri olan 'Ali İktisat Meclisi' Raporunda sanayi ve maden sektörleri için önemli önerilerde bulunulmuştur. Dönemin İktisat Vekili olan Celal Bayar Ali İktisat Meclisinden beklentilerini dile getirirken, sanayi sektörünün ilkel yöntemlerden kalıcı bir şekilde kurtarılması gerektiği ve madencilik sektöründe Türkiye'nin büyük bir kapasitesi olduğu ancak kullanılmadığı sürece hiçbir işe yaramayacağı önemle vurgulamıştır³⁹. Büyük sanayi işletmelerinin kurulması gerektiği ve işletmeler belirli bir öz sermaye düzeyine ulaştıncaya özel sektöre devredilmesi

³¹ Tekeli ve İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, 122.

³² "Samsun yumurtacılar kongresi dün dağıldı", Cumhuriyet Gazetesi, 16.02.1934.

³³ Serkan Tuna, Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank, (İstanbul: Derlem Yayınları, 2009), 38.

³⁴ Kıpıl ve Uyanık, Türkiye Milli İktisat Tarihi, 103.

³⁵ Tuna, Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank, 39.

³⁶ Resmi Gazete, Türkiye Sanayi Kredi Bankası teşkili hakkında kanun", 14.07.1932

³⁷ Vehbi Emre Yıldırım, "1923-1938 Yılları Arasında Türkiye'de Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkilerinin Tarihi ve Ekonomik Açından Analizi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2014), 171.

³⁸ Nazmi Özçelik, "Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılığı 1923-1950", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995), s.501-502.

³⁹ Cumhuriyet Gazetesi, "İktisadi mes'elelerimiz", 06.01.1933.

gerektiği; bunun ise DSO ve SKB ile mümkün olmayacağı ve bu yüzden yeni düzenlemeler yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yine özel sektörün yoğun eleştirilerde bulunduğu kaldırılan gümrük muafiyetlerinin yeniden verilmesi gerektiği de belirtilmiştir⁴⁰.

3.1. Para Piyasasına Yönelik Müdahaleler ve Merkez Bankası'nın Kurulması

II. Meşrutiyetin ilanından sonra yaygınlaşan milliyetçilik akımları sonucunda Osmanlı'da var olmayan merkez bankası için de girişimlerde bulunulmuştur. Osmanlı Bankası'nın 1925 yılında sona erecek olan imtiyazlarının yerine geçmesi amacıyla İtibar-ı Milli Bankası (1917) kurulmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik tahribatı nedeniyle, bu banka beklenen başarıyı gösterememiş ve 1927'de İş Bankası'na devredilmiştir. İtibar-ı Milli Bankası'nın devredilmesiyle daha güçlü hale gelen İş Bankası'nda 1927 yılından itibaren bir merkez bankası kurabilmek için çalışmalarını hızlandırmıştır. İş Bankası'nın davetiyle Türkiye'ye Hollanda Bankası Yönetim Kurulu Başkanı G. Vissering, yaptığı gözlemlerde merkez bankası kurulabilmesi için kurumun bağımsız ve tarafsız olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yapılan hamlelere de İsmet İnönü karşı çıkarak merkez bankası kurma girişimleri ertelenmiştir⁴¹.

Celal Bayar tarafından önerilen İş Bankası'na merkez bankası yetkilerin verilmesi yönündeki öneriye de İsmet İnönü karşı çıkmıştır. Yine davet edilen Alman uzman Dr. Müller ve Dr. Schact'ın raporlarında da merkez bankası kurulması için henüz ülkenin ekonominin yapısının yeterli olmadığı belirtilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Bankası da elindeki yetkilerin alınmaması için merkez bankası kurulması hakkında olumsuz raporlar yazmaya devam etmiştir. Daha sonra Türkiye'ye Lozan Üniversitesi'nden Leon Morf davet edilerek merkez bankası kurulması yönündeki tasarıyı incelemek ve tartışmak için davet edilmiştir⁴².

Nihayetinde Morf'un olumlu raporu sonucunda hükümet yetkililerinin hazırladığı taslak meclise sunulmuş ve 11 Haziran 1930'da T.C. Merkez Bankası kurulmuştur. Bankanın banknot ihraç etme yetkisi 30 yıl süre ile belirlenmiş, ancak bu sürenin bitiminden 5 yıl önce yeniden yetkinin uzatılabileceğine dair hüküm getirilmiştir. Kağıt paranın itibarı, bir banka teminatı altında güvence altına alınmış; ayrıca hazine kaynaklarının da bu bankaya aktarılacağı yönünde çeşitli beyanlarda bulunulmuştur.⁴³ Banka, fiilen 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyetlerine başlamış; 1 Ocak 1932 itibarıyla ise Bankalar Konsorsiyumu'ndan devralınan görevleriyle⁴⁴ tam yetkili olarak çalışmalarına devam etmiştir⁴⁵.

⁴⁰ Ali İktisat Meclisi Umumi Katiplik, "Türkiye'de Sanayi Nasıl Teesüs ve İnkişaf Edebilir? (Rapor No: A 12)", s.9-13.

⁴¹ Öztin Akgüç, 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992), 131.

⁴² Haydar Kazgan, Murat Öztürk ve Murat Koraltürk, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, (İstanbul: Creative Yayıncılık, 2000), s.80-89.

⁴³ Akşam Gazetesi, "Devlet Bankası", 13.06.1930.

⁴⁴ Banka banknot ihraç etme yetkisine sahip olmakla birlikte bu konuda tekel değildi. Osmanlı Bankası'nın emisyon hakkı da 1947 yılına kadar daraltılmış olsa da devam etmiştir.

⁴⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, (Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 1981), 307.

Merkez Bankasının başlıca görevi Türk banknotların istikrarını ve Türk parasının değerinin korunmasını sağlamaktır. Ayrıca devletin borç gereksinimlerini de karşılayarak ihtiyaç duyulan kredileri temin etmiştir. İncelenen ilgili yıllarda bankanın beklentileri karşıladığı görülmektedir. Bankanın ilk yıllarında kağıt para ihracı dünya krizinin etkilerinden dolayı düşmüştür. Ancak 1934 yılından sonra genel olarak artan bir banknot miktarı vardır. 1932 yılında 148 572 000 TL banknot ihracı yapılmışken, 1935 yılında 162 754 000 TL ve 1939 yılında ise 256 000 000 TL banknot ihracı yapılmıştır⁴⁶. Bu dönemde banknot ihracı artışının sebebi ise Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) kapsamında ihtiyaç duyulan fonların sağlanmasından dolayı artan bir para arzıdır⁴⁷. Merkez Bankası kredi verme görevini de yerine getirebilmiştir. 1933 yılında özel kesime kredi verilmemişken kamu kesimine 7,9 milyon TL kredi verilmiştir. 1935 yılında özel kesime 23 milyon TL ve kamu kesimine 8 milyon TL kredi ve 1938 yılında ise özel kesime 17,1 milyon TL ve kamu kesimine 88,3 milyon TL kredi verilmiştir. Kamu kesimine sağlanan kredi miktarının giderek artmasının sebebi ise BBYSP ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) kapsamında projeler için kamu bankalarına ve devlete sağlanan finansman gereğidir.⁴⁸

İlgili yıllarda Merkez Bankasının bir başka önemli sorumluluğu olan Türk parasının değerini ve istikrarını koruma konusunda başarılı olduğu söylenebilir. Türk lirası dolar karşısında 1929 yılında 209 kuruş iken, 1933 yılında 166 kuruş ve 1938 yılında 126 kuruş olarak değer kazanmıştır⁴⁹. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi TL'nin değerlenmesi faiz oranlarında artışa sebep olurken başta çiftçi kesimi olmak üzere kredilerin geri ödenmesinde sorunlara da sebep olmuştur.

3.2. Sümerbank ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

SKB ve DSO'nun yeterli verimi sağlayamaması üzerine, 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı yasa doğrultusunda bu iki kurumun feshedilerek yerine Sümerbank'ın kurulması kararlaştırılmıştır. Sümerbank'ın kurulmasıyla birlikte özel kesimin taleplerine de kulak verilmiş ve Sümerbank'a devrolan eski kurum ve işletmelerin belirli bir süre sonra özel sektöre devredilebileceği belirlenmiştir⁵⁰.

Sümerbank'ın DSO'dan devralacağı fabrikaları işletmek ve özel kesim sanayi sektöründeki işletmelerde devletin ortak olduğu hisseleri Ticaret kanununa göre yönetmek, özel sektör işletmelerin haricindeki devlet tarafından kurulacak bütün işletmelerin projelerini hazırlayarak işletmeleri kurmak ve yönetmek başlıca görevleridir. Ayrıca ülke genelinde ve kendi fabrikalarında işçi, usta gibi personellerin yetiştirilmesi için gerekli eylemleri yapmak, sanayi kesiminin ihtiyaç duyduğu kredileri temin etmek ve

⁴⁶ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Yıllık Rapor 1932-1940, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Yillik+Rapor/>, (Çevrimiçi Erişim: 21.11.2024).

⁴⁷ Bu dönemde mevduat hacmi düşük olduğu için kağıt para ihracı bir enflasyona sebep olmamıştır.

⁴⁸ Vildan Serin, Para Politikası (Tarihi- Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması), (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1987), 279.

⁴⁹ Gülsün Gürkan Yay, Atatürk Döneminde Para Politikası", Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 11/31, (1998), 315.

⁵⁰ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, 266.

diğer bankacılık işlemlerini yapmak da diğer görevleri arasındadır. Yine ülke üretimi için önemli olan işletmelere iştirak etmek ya da yardım edebileceği belirtilmiştir. Kanunda bu sanayi dalları şu şekilde ayrılmıştır: Ana ilkel maddeleri ülkede yetiştirildiği halde üretim miktarı tüketim miktarını karşılayamayan; hammadde olarak ihraç edilen malların mamul veya yarı mamul hale getirerek değerlendiren ve devamlılığını sağlayan sanayi; ülke içinde tüketimi yoğun olduğu halde hammaddeleri ülkede üretilmeyen ancak gerekli tesisler kurulursa üretilebilecek olan sanayi ve hammaddeleri ülkede olmamakla beraber yetiştirilmesi de mümkün olmayan sanayi dalları şeklindedir⁵¹. Sümerbank'ın önceliği ilk sırada yer alan ülke içerisinde yetişen ürünlerin üretimi tüketimi karşılayamayanlar olmuştur.

Sümerbank, devletçilik uygulamaları kapsamında çeşitli kamu ve özel sektör girişimlerini bünyesine katmıştır. Bu kapsamda, farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren yedi fabrika doğrudan devralınırken, tekstil ve ağır sanayi odaklı yedi kuruluşta ise sermaye ortaklığı yoluyla pay sahibi olmuştur. Sümerbank'ın devraldığı şirketler, “Bakırköy Bez Fabrikası”, “Defterdar Fabrikası”, “Hereke Fabrikası”, “Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası”, “Uşak Şeker Fabrikası”, “Tosya Çeltik Fabrikası” ve “Unkapanı Değirmenidir”⁵². Devralarak iştirak ettiği şirketler ise “Aksaray Azmi Milli T.A.Ş.”, “İsparta Yün İpliği ve Halı T.A.Ş.”, “Feshane Mensucat T.A.Ş.”, “Kayseri-Bünyan Halı İpliği”, “Kütahya Çini Fabrikası T.A.Ş.”, “Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş.”, “Malatya Teşebbüsâtı Sınaiye T.A.Ş.”, “Trabzon Elektrik T.A.Ş.”, “Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş.”, “Yalvaç Sanayi ve Ticaret T.A.Ş.” olmak üzere bu işletmelerde toplam 1 765 035 TL hissesi bulunmaktadır⁵³.

Sümerbank kurulduktan sonra ortak olduğu işletmeler ise “Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.”, “Türk Ticaret Bankası T.A.Ş.”, “Süngercilik T.A.Ş.”, “Türk Gülyağcılık Ltd.Ş.”, “Güven Türk Anonim Sigorta Sosyeteşi”, “Kireçlik Kömür Madenleri T.A.Ş.”, “Türk-İngiliz Ticaret ve Finansman C. Ltd.”, “Umumi Mağazalar T.A.Ş.”, “Halk Bankası T.A.Ş.”, “Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş.” olup bu fabrika ve şirketlerde 7 333 000 TL “Türkiye Şeker Fabrikaları” ve 1 668 000 TL “Malatya Bez ve İplik Fabrikalarına” olmak üzere toplam 9 683 106 TL'lik iştirak hissesi bulunmaktadır⁵⁴.

⁵¹ Sümerbank, Sümerbank 11.7.1933-11.7.1943, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1943), s.18-20.

⁵² Vehbi Emre Yıldırım, “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi'nin Sanayi Raporu ve Sümerbank'ın Kurulması”, Turkish Studies-Social Sciences, 9/7 (2014), 572.

⁵³ Yıldırım, “1923-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkilerinin Tarihi ve Ekonomik Açından Analizi”, 180.

⁵⁴ Sümerbank, Sümerbank 11.7.1933-11.7.1943, 22.

Tablo 4. Sümerbank'ın Devraldığı 4 Büyük Fabrikanın Üretim Miktarları

Yıllar	Defterdar (Feshane) Fabrikası ⁵⁵	Bakırköy (Basmahane) Fabrikası ⁵⁶	Hereke Fabrikası ⁵⁷	Beykoz Fabrikası ⁵⁸
1933	Yünlü dokuma 847; battaniye-kilim 105.	Pamuklu dokuma 1.110.	Yünlü dokuma 283; battaniye-kilim 401.	Askeri 156; sivil 19.
1934	Yünlü dokuma 1.092; battaniye-kilim 52.	Pamuklu dokuma 2.560.	Yünlü dokuma 455; battaniye-kilim 279	Askeri 438; sivil 59.
1935	Yünlü dokuma 810; battaniye-kilim 62; yüp ipliği 786.	Pamuklu dokuma 4.676; pamuk ipliği 987.	Yünlü dokuma 451; battaniye-kilim 296; yüp ipliği 202.	Askeri 637; sivil 64.
1936	Yünlü dokuma 985; battaniye-kilim 67; yüp ipliği 876.	Pamuklu dokuma 5.375; pamuk ipliği 1.013.	Yünlü dokuma 441; battaniye-kilim 215; yüp ipliği 91.	Askeri 253; sivil 77.
1937	Yünlü dokuma 1.062; battaniye-kilim 110; yüp ipliği 965.	Pamuklu dokuma 6.325; pamuk ipliği 1.162.	Yünlü dokuma 432; battaniye-kilim 329; yüp ipliği 66.	Askeri 370; sivil 120.
1938	Yünlü dokuma 1.183; battaniye-kilim 108; yüp ipliği 1.033.	Pamuklu dokuma 6.443; pamuk ipliği 1.203.	Yünlü dokuma 563; battaniye-kilim 249; yüp ipliği 150.	Askeri 436; sivil 145.
1939	Yünlü dokuma 1.451; battaniye-kilim 319; yüp ipliği 1.366.	Pamuklu dokuma 8.134; pamuk ipliği 1.492.	Yünlü dokuma 688; battaniye-kilim 518; yüp ipliği 251.	Askeri 530; sivil 97.

Kaynak: Zafer Toprak, Sümerbank, (İstanbul: Creative Yayıncılık, 1988), s.33-36.

Tablo 4'te görüldüğü gibi fabrikaların üretim miktarları Sümerbank ile birlikte artış göstermiştir. BBYSP faaliyete başlamasıyla da birlikte üretim miktarlarında yoğun artışlar yaşanmıştır. Sümerbank'ın devraldığı bu dört büyük fabrika ülke üretimine katkısını sunmuştur. 1937 yılında Defterdar ve Hereke fabrikaları, yünlü tekstil üretimine yönelik olarak kurulan “Türkiye Yünlü Dokuma ve Yün İpliği Fabrikaları T.A.Ş.”’ye bağlanmıştır. 1939’da ise Merinos ve Bünyan fabrikalarının da dahil olmasıyla bu tesisler, Sümerbank’a bağlı tek bir kurumsal yapı altında “Birleşik Yün İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi” olarak organize edilmiştir⁵⁹.

İthal ikamecilik politikalarına dayanan devletçilik döneminde planlı bir ekonomi modeli öngörülmüştür. Buna istinaden Ali İktisat Meclisinin sunduğu ‘İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor’ ile başlayan BBYSP için hazırlıklar çok geçmeden tamamlanmıştır. Sovyetler Birliği’nin planlı ekonomide

⁵⁵ Yüp ipliği (ton); yünlü dokuma (1000 m); battaniye-kilim (1000 adet)

⁵⁶ Pamuk ipliği (ton); pamuklu dokuma (1000 m)

⁵⁷ Yüp ipliği (ton); yünlü dokuma (1000 m); battaniye-kilim (1000 adet)

⁵⁸ Ayakkabı (1000 çift) askeri ve sivil olarak ayrılmıştır.

⁵⁹ Mehmed Gökhan Polatoğlu, “Türkiye’nin Kalkınmasında Sümerbank ve Etkinliği”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 37/104 (2021), 275.

olan başarısından dolayı ülkeye davet edilen Prof. Orlof ve Prof. Yuskeviç hazırladıkları raporlar ile Türkiye’de pamuk, keten, kendir, kimya ve demir sanayide üretim alanında artışlar yapılarak ithalatın azaltılabileceğini belirtmişlerdir. Özellikle Prof. Orlof ve beraberindeki inceleme heyeti tekstil sektörünün geliştirilmesi gerektiğinden ve Nazilli ve Kayseri’de pamuk fabrikaları kurularak pamuk üretiminin geliştirilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur⁶⁰. Celal Bayar’ın İktisat Vekilliğine gelmesiyle birlikte özel sanayi girişimlerine ağırlık veren bir devletçi politikası anlayışı ve İsmet İnönü’nün yabancıların sunduğu raporların hükümet yönetiminde sadece teknikte kalması gerektiği düşünceleri raporun geçerliliğini azaltmıştır⁶¹. Sonrasında Sovyet uzmanların hazırladığı raporları kaynak alarak hükümet tarafından hazırlanan ‘Sınai Tesisat ve İşletmelerle İlgili Rapor’ ise 17 Nisan 1934 tarihinde BBYSP olarak kabul edilmiştir. Bu planla birlikte Türkiye’de devlet öncülüğünde sanayileşme süreci resmen başlamıştır⁶²

Sümerbank’ın başrolünde olduğu plan ithal ikameye dayalı ve ülke ihtiyaçlarına dayalı sanayileşmeyi öncelik saymaktadır. Bunun yanında ülke içinde üretimi yapılabilecek olan sanayi ürünlerine öncelik verilmesi, kurulacak fabrika ve işletmelerin yüksek sermaye gerektirdiği için devlete ve kamu kurumlarına bırakılması ve kurulacak sanayi dallarının üretimi tüketim talepleriyle paralel olması BBYSP’nin belli başlı amaçları olarak sayılabilmektedir⁶³

BBYSP ve Sümerbank ile hükümet devlet yönetiminde ham maddelerin üretimini artırmak istemiştir. Ayrıca Anadolu’da farklı yerlerde fabrikalar kurulmasına karar verilerek yörenin kalkınmasına ve canlanmasına da katkı sağlamışlardır. Plan dahilinde Kağıt fabrikası İzmit’te, çimento fabrikası Sivas’ta, demir çelik fabrikası Karabük’te, kükürt fabrikası Keçiözü (Isparta)’da ve bakır fabrikası da Ergani (Diyarbakır)’da kurulmasına karar verilmiştir. İthal ikameciliğe dayalı plan kapsamında 3 beyaz (un, şeker ve tekstil) ve 3 siyah (kömür, demir ve petrol) sektörlerine ağırlık verilerek sanayileşme planları yapılmıştır. Türkiye’nin ithalatının ortalama %43’üne denk gelen bu sektörel ürünler için hızlı bir şekilde kurulacak fabrikalar ile üretime başlanması öngörülmüştür.⁶⁴

Sümerbank’ın BBYSP kapsamında faaliyette bulunacağı sanayi dalları için 41 553 milyon TL tutarında bütçe sağlayacaktır. Bütçede beklenen maliyetler doğrultusunda pamuklu sanayi için 18 538 000 TL, demir sanayi için 10 000 000 TL, kağıt sanayi için 3 790 000 TL ayrılmıştır⁶⁵. Geri kalan tutar kimya, kendir, kamgam, bakır, kükürt, selüloz, suni ipek, porselen ve öğrenciler için ayrılmıştır. Plan kapsamında

⁶⁰ Ferruh Özder, “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 2017, S.60 Bahar, s.156.

⁶¹ A.g.m., s.157.

⁶² Suntur, 1930-1938 Devletçilik Döneminde Kurulan Kamu Bankalarının Türkiye Ekonomisine Katkıları, 71.

⁶³ Alkın İlkin, “Türkiye’de Sanayi Politikası”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 30/1-4 (1970), ss.389-390.

⁶⁴ Caroline E. Arnold, in the Service of Industrialization: Estatism, Social Services and the Construction of Industrialization Labour Forces in Turkey (1930-50)”, Middle Eastern Studies, 48/3 (2012), s.367-368.

⁶⁵ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.141.

Sümerbank dışında küçük bir sermaye tutarıyla İş Bankası' da faaliyetlerde bulunacaktır. Bankanın 2 400 000 TL sermayesi şişe ve cam, sömük ile kükürt sanayi dalları için ayrılmıştır.⁶⁶

Plan dahilinde kullanılacak olan Sovyetlerden alınan 16 milyon TL'lik kredi vardı. Bu kredi sıfır faiz ile verilmiş ve kullanım alanları belirlenmiştir. Sovyetlerden sağlanan bu kredi ile BBYSP'nin 3/1 oranında sermayesi sağlanmıştır⁶⁷. İtalya'dan 32 milyon TL'lik kredi alınmış olsa da bu kredi kullanılmadığından hala finansman açığı vardı. Sovyetlere ödenecek 1,5 milyon TL'lik kredi ödemesi ile bankanın 32,5 milyon TL tutarında bir finansmana ihtiyacı vardı. Ülke içinde sağlanacak olan bu finansman için her yıl hükümetin 6 milyon TL bankaya ödemesini talep edilmiştir⁶⁸. Ayrıca daha sonra İngiltere'den alınacak olan 2,5 milyon sterlin tutarında kredi vardır.

Tablo 5. Sümerbank'ın Kurduğu Fabrikaların Üretim Miktarı

Yıllar	Bünyan Fabrikası (Yün ipliği/ton; yünlü dokuma/1000 m; battaniye-kilim (1000 adet)	Isparta Fabrikası (y�n ipliği / ton)	Gemlik Sungipek Fabrikası (Sungipek ipliği/ton)
1933		92	
1934		104	
1935	Y�n ipliği:59; y�nl� dokuma 46; battaniye-kilim 2.500.	120	
1936	Y�n ipliği 65; y�nl� dokuma 49; battaniye-kilim 5.800.	168	
1937	Y�n ipliği 94; y�nl� dokuma 73; battaniye-kilim 3.900.	172	
1938	Y�n ipliği 99; y�nl� dokuma 81; battaniye-kilim 3.500.	234	137
1939	Y�n ipliği 108; y�nl� dokuma 178; battaniye-kilim 100.	196	234

Kaynak: Toprak, Sümerbank, s.44-46.

Tablo 6. Sümerbank'ın Pamuk Alanında Kurduğu Fabrikaların  retim Miktarı

Yıllar	Kayseri Bez Fabrikası ⁶⁹	Ereğli Bez Fabrikası ⁷⁰	Nazilli Basma Fabrikası ⁷¹	Bursa Merinos Fabrikası ⁷²
1936	2.716; 18.354	28		
1937	3.216; 20.225	396; 699	133;198	35
1938	3.625; 19.239	810; 2.454	1.497; 8.258	550

⁶⁶ İhsan Keser, Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1993, s.99.

⁶⁷  zder, "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri", 155.

⁶⁸ Tuna, Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank, 213.

⁶⁹ Sırasıyla pamuk ipliği (ton) ve pamuklu dokuma (1000 m).

⁷⁰ Sırasıyla pamuk ipliği (ton) ve pamuklu dokuma (1000 m).

⁷¹ Sırasıyla pamuk ipliği (ton) ve pamuklu dokuma (1000 m).

⁷² Pamuk ipliği (ton).

1939	3.662; 22.514	1.091; 2.899	1.959; 13.427	1.392
------	---------------	--------------	---------------	-------

Kaynak: Toprak, Sümerbank, s.40-42.

Tablo6 dan görüldüğü gibi Ereğli Bez Fabrikası yoğun bir şekilde üretimini artırmıştır. Fabrikanın kuruluşu tamamlandıktan sonra 1936 yılında deneme üretimleri yapmış ve asıl üretime 1937 yılında başlamıştır. Yıllık ortalama 1500 işçiye istihdam sunacağı ve 4.500.000 m bez üretilmesi planlanmıştır. Fabrika üretiminin ilk yılında, yalnızca bir ayda yaklaşık 41 ton iplik ve 100 bin metre bez üretmiş ve ürünleri talep eden tekstil mağazalarına satmıştır⁷³. Yine pamuk tüketimini her geçen yıl artırarak, ülke içi pamuk üretiminde önemli bir talep eden olmuştur. 1933 yılında 300 ton pamuk tüketirken her yıl artarak 1938 yılında 1400 tona kadar çıkmıştır⁷⁴. Fabrikanın istihdam sayısı ise 1936 yılında 734, 1937 yılında 724;1938 yılında ise önemli bir artış ile 1030'a ve 1939 yılında istihdam artışını devam ettirerek 1.173'e yükselmiştir⁷⁵. Fabrika daha sonra Bakırköy, Kayseri, Nazilli fabrikaları ile 'Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi' çatısı altında faaliyetlerine devam etti⁷⁶.

Kuruluş döneminde 32.520 iş ve 1.028 dokuma tezgahına sahip olan Kayseri Bez Fabrikası yıllık 63 722 ton iplik ve 162 000 metre bez üretme potansiyeline sahipti. Fabrika üretimini yoğun şekilde gerçekleştirip inceleme kapsamındaki yıllar boyunca da artırmıştır. Sümerbank'ın pamuklu fabrikalarında pamuklu dokuma üretiminde Kayseri Fabrikasının payı 1936 ve 1937 yıllarında %75 gibi önemli bir paya sahiptir. 1938-1939 yıllarında bu oran %52'ye ve 1940 yılında %43 seviyelerine düşmüştür. İplik üretiminde ise bu paylar 1936 yılında %72 iken 1940 yılında %41 olmuştur⁷⁷. Ayrıca fabrika önemli bir istihdam sağlayıcı konumunda olmuştur. Kurulduğu günden İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar bir işçinin maaşı ortalama günlük 120 kuruş olarak hesaplanıyordu. İkinci Dünya Savaşı sonunda fabrikanın maaşları günlük 7-8 liraya kadar yükselmiştir⁷⁸. Fabrika istihdam sayısını da artırarak 1936 yılında 400 civarı kadın işçi olmak üzere 2896 kişiye istihdam sağlamıştır. Ancak 1937 yılında 2301 kişiye istihdam sağlanmış olsa da 1938 yılında yeniden yükselişle 2475 kişiye istihdam sağlanmıştır⁷⁹.

Kayseri Bez Fabrikası üretimi ve satışlarıyla ülke ekonomisine yüksek katkılar sunmuştur. Kayseri yöresinde istihdam yaratması ile yöreye ve çevre illere ekonomik kaynak olmuştur. Fabrikada 1936 yılından sonra çift vardiya ile her ay 3500 işçi çalışmış ve 1937 yılından itibaren vardiya sistemini üçe çıkarmıştır.

⁷³ Yaşar Semiz ve Güngör Toplu, "Sümerbank Ereğli Pamuklu Dokuma Fabrikası (1934-1997)", Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi, 57 (2023), s.95-96

⁷⁴ Sümerbank, X'uncu Yıl (11.7.1933-11.7.1943), Cumhuriyet Matbaası, 1943, s.36.

⁷⁵ Tuna, Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank, s.255.

⁷⁶ Polatoğlu, "Türkiye'nin Kalkınmasında Sümerbank ve Etkinliği (1933-1987), s.275.

⁷⁷ Aslı Nur Sencer, "Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2017), s.104-106.

⁷⁸ Yaşar Semiz ve Güngör Toplu, "Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , 45 (2019), s.46-48.

⁷⁹ Tuna, Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank, s.255.

Fabrikanın ürünlerinin ülke içinde satışlarının daha kolay yapılabilmesi için 1936 yılında Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde mağazalar açılmıştır. İlerleyen yıllarda ise daha çok bölgede satış mağazaları açılmıştır⁸⁰.

9 Ekim 1937 tarihinde açılan Nazilli Basma Fabrikası, aynı yılın son çeyreğinde faaliyete geçtiği için ilk üretim hacmi beklentilerin gerisinde kalmıştır. İzleyen yıllarda üretimde artış sağlanmış olsa da tesisin toplam kapasitesi henüz tam olarak kullanılmamıştır. Bu duruma, kalifiye iş gücü eksikliği, çalışan devrinin yüksek oluşu ve dönemim jeopolitik belirsizlikleri (özellikle yaklaşan II. Dünya Savaşı atmosferi) gibi çeşitli faktörlerin neden olduğu değerlendirilmektedir⁸¹. Ayrıca fabrikanın temel atma töreninde yaklaşık 2500 kişiye istihdam planlandığı açıklanmasına rağmen, 1938 itibarıyla beklentinin bir hayli altında kalarak 1568 kişiye iş imkanı sağlanmıştır⁸². Bunun yanında fabrika Nazilli yöresine sadece istihdam sağlamakla kalmamış aynı zamanda kültürel ve sosyal alanlarda da gelişim göstermesine destek olmuştur. Sümerbank önderliğinde açılan Halkevi, sinema salonu açılması ve kadın işçiliğe önem verilmesi fabrikanın kattığı diğer gelişimlerdir⁸³.

BBYSP'nin projelendirildiği zaman hazırlıkları başlanana İzmit Kağıt Fabrikası'nın 14 Ağustos 1934 tarihinde temeli atılmış ve 6 Kasım 1936 tarihinde de faaliyetine başlamıştır⁸⁴. İzmit'te açılan Kağıt Fabrikası ise yurt genelinde ihtiyaç duyulan çeşitli kağıtların ve kartonun üretilmesi amacıyla kurulmuştur. Ayrıca fabrikanın bu üretimiyle yerli hammaddeleri değerlendirebilecektir.⁸⁵ 10 500 ton üretim kapasitesi ile üretimine başlayan fabrikanın yıllık üretim kapasitesi bir yıl sonra 12 000 tona yükseltilmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin kağıt tüketimi yıllık 24 000 ton ve 1940 yılında 30 500 tona yükselmiştir. Fabrikanın tam kapasite çalışması durumunda dahi tüketim ihtiyacını karşılayamıyordu. Kağıt üretim tesisinin 1936 yılına ait üretim miktarı yaklaşık 3 959 ton olarak kaydedilmiş; bu miktar 1937'de 7 788 tona ve 1938'de 9 076 tona ulaşmıştır. İlgili yıllar boyunca fabrika tam kapasite çalışmamıştır⁸⁶. Aynı dönemde iş gücü sayısında da artış gözlenmiş; istihdam edilen personel sayısı 1936 yılında 394 kişi, 1937 yılında 559 kişi ve 1938 yılında 646 kişi olmuştur⁸⁷.

BBYSP raporunda önemli yer tutan ve önemli sermaye ayrılan demir çelik sektörü için kurulacak fabrika Zonguldak maden havzasına yakınlığı dolayısıyla Karabük Demir Çelik Fabrikası adıyla Karabük'te kurulmuştur. Fabrika Sümerbank'ın ve BBYSP'nin en büyük işletmesi olmuştur. 1 Mart 1938 tarihinde üretimine başlayan fabrika ile Türkiye ağır sanayi alanında adım atmıştır. Fabrikanın yıllık 180

⁸⁰ Semiz ve Toplu, "Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası", 51.

⁸¹ Hulusi Doğan, "Sanayinin Musikisi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'na Tarihsel Bir Bakış", Ege Akademik Bakış, 7/2 (2007), 671.

⁸² Tuna, Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank, 255.

⁸³ Günver Güneş, "Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası", famaktüel, 2/18 (2007), 5.

⁸⁴ Nadir Yurtoglu, "Cumhuriyet Döneminin Öncü Bir Sanayi Kuruluşu: İzmit Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Müessesesi (1936-1960)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 60 (2017), s.345-346.

⁸⁵ "Başvekil memleketin sanayileşmesi hakkında iki mühim hitabe irat etti", Milliyet Gazetesi, 15.08.1934.

⁸⁶ Yurtoglu, "Cumhuriyet Döneminin Öncü Bir Sanayi Kuruluşu: İzmit Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Müessesesi (1936-1960)", s.346-357.

⁸⁷ Tuna, Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank, 255.

000 ton demir ve türlerini üretebilecek kapasite vardır. 1939 yılında kuvvet santrallerinin işletmeye alınması ve ilk yüksek fırının faaliyete geçmesi Türkiye'nin batı sanayi kalkınmasına geçtiğini göstermiştir⁸⁸.

3.3. Etibank ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Madencilik sektörü için yeterli gelişim göstermemesi hükümet yetkililerinin hazırladıkları raporlarla sık sık dikkat çekilmeye çalışılmıştır. 1930 yılında yayınlanan İktisadi Program'da madenlerin öneminden bahsedilmiştir. 1932 yılında İstatistik Müdürlüğünün sanayi istatistiklerine göre Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalanan işletmelerden yalnızca 17 tanesinin madencilik sektöründe olduğu gerçeği de bu alana olan ilgisizliği göstermiştir⁸⁹. 1933 yılında Ali İktisat Meclisi Raporunda da madenlerin önemine değinilmiş ve madenlerin en iyi şekilde nasıl kullanılabileceği üzerinde detaylı durulmuştur. Madencilik sektörünün gelişimi için madencilerden alınacak vergilerde düzenleme yapılarak %1'e indirilmiş ve çeşitli teşvikler sağlanmıştır⁹⁰.

Etibank'ın kurulmasından önce madencilik ile ilgili çalışmalar Sümerbank ve İş Bankası aracılığıyla yapılmıştır. 1933 yılında madencilik alanında yatırımlar yapılmaya başlanmış ve Van, Erzurum, Siirt ve Mardin'de petrol olabileceği düşüncesiyle "Petrol Arama ve İşletme İdaresi" ile "Altın Arama ve İşletme İdaresi" kurulmuştur⁹¹. 1935 yılında sektörün gelişimi için daha fazla yatırım yapılması öngörülmüş ve 14 Haziran 1935 yılında arka arkaya iki yasa çıkarılmıştır. 2804 sayılı kanunla "Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kurumu" (MTA), ve 2819 sayılı kanunla "Elektrik İşleri Etüt İdaresi" (EİEİ) kurulmuştur. MTA'nın görevleri yeni maden ve taş ocakları bulmak, mevcutta faal halde olanlardan en iyi şekilde verim alması için çalışmalar yapmak ve sektör için işçi kadrosundan mühendis kadrosuna kadar yerli kadroları yetiştirmektir⁹². EİEİ'nin ise görevi yeni enerji kaynakları bularak ve elektrik üretiminde en etkin olanları belirleyerek elektriği halka en ucuz şekilde sunmaktır⁹³.

Etibank ise aynı gün çıkarılan 2805 sayılı Etibank Kanunu ve 20 000 000 TL sermaye ile Ankara'da kurulmuştur. Bankanın başlıca görevi MTA ve EİEİ'nin belirlediği maden ve enerji kaynaklarının işletilebilmesi için ticari işletmeleri kurmaktır⁹⁴. Ayrıca maden ve taş ocaklarını değerlendirmek, elektrik üretimi ve dağıtımını haklarını almak, elektrik santralleri kurmak, elektrikle ilgili malzeme, makine vb. her türlü gerekli araç için fabrikalar kurmak, elektrik üretimi ve dağıtımını için gerekli malzeme ve ekipmanların

⁸⁸ Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir ve Çelik Fabrikası (1939-1960), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 33/2 (2017), 161-162.

⁸⁹ Nadir Avşaroğlu, Cumhuriyet Dönemi Madencilğimiz, (2023), 22.

⁹⁰ İhsan Fuat Özgen, "Cumhuriyet Dönemi'nde Celal Bayar'ın siyasi ve iktisadi faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960), (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007), 96.

⁹¹ "Altın ve petrol araması ve işletme idareleri teşkiline dair kanun", Resmi Gazete, 27.05.1933.

⁹² "Maden tetkik ve Arama enstitüsü kanunu", Resmi Gazete, 21.06.1935.

⁹³ "Elektrik İşleri Etüt İdaresi Teşkiline Dair Kanun", Resmi Gazete, 24.06.1935.

⁹⁴ Avni Zarakolu, "Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15/1 (1958), 171.

alım satımını yapmak, yine maden ve enerji üretimleri için gerekli ekipmanların alım satımını yapmak ve diğer bankacılık faaliyetlerini yapmak bankanın diğer görevlerini oluşturmaktadır⁹⁵.

Etibank faaliyete başladığında ilk olarak mevcut maden fabrikalarını satın alarak millileştirme yoluna gitti. Bankanın ilk faaliyeti 1936 yılında Ergani Bakır T.A.Ş.'yi satın almak oldu⁹⁶. Şirketin yıllık 7500 ton blister bakır üretim kapasitesi vardır. Bu üretimden 6300 ton kadarı ihraç edilmesi, kalan miktarın ülke genelinde kullanılması planlanmıştır⁹⁷.

Etibank'ın satın aldığı bir diğer şirket ise Guleman Krom Yataklarıdır. 2 Mart 1936 tarihinde satın aldığı şirketin 2 000 000 TL değerinde krom çıkarabilecek kapasitesi vardır. 30 000 ile 100 000 ton arasında ihracat yapılabileceği beklenmiştir⁹⁸.

BBYSP kapsamında pek çok fabrika ve işletme faaliyete başladı ve üretim, tüketim ve perakende satışlarıyla Türk ekonomisine büyük katkıları oldu. Ancak bazı alanlarda hala faaliyete geçemeyen ya da geniş alanlara yayılamayan sektörel işletmeler vardı. Ülkede yer alan ham madde kaynaklarının bir sanayi kaynağı haline gelmesi için daha kapsamlı çalışmalar başladı. 20-24 Ocak 1936 tarihlerinde Ankara'da yapılan "Endüstri Kongresinde" taş gerekli hususlar konuşuldu ve İBYSP hazırlanarak başbakanlığa sunuldu.⁹⁹

BBYSP başarısından dolayı İBYSP için daha çok beklentiler oluşmuş ve daha kapsamlı bir plan hazırlanmıştır. Etibank ile aynı konularda faaliyet ve gelişim göstermeyi hedefleyen plan için 100 000 000 TL bütçe ayrılacağı da belirtilmiştir.¹⁰⁰ Planda 9 sanayi dalı öne çıkarılmıştır. Bu sanayi dalları "madencilik, maden kömürü ocakları, mınıka elektrik santralleri, ev mahrukatı sanayi ve ticareti, toprak sanayi, gıda maddeleri sanayi ve ticareti, kimya sanayii, mihaniki sanayii ve denizcilik" olarak belirtilmiştir¹⁰¹.

Etibank ile benzer hedeflere sahip olan İBYSP madencilik sektörünün gelişimi dışında hayvancılık ve tarım ürünlerinin üretiminin artırılarak ihracat yapılması yönünde hedefleri de ortaya koymuştur. Ayrıca Karabük Demir Çelik Fabrikası için yarı mamul maddelerini işleyecek yeni fabrikaların kurulması da plan dahilindedir¹⁰². Üretimi ve ihracatı oldukça yüksek olan şirket ülke genelinde yapılan krom ihracatının %25 gibi büyük bir kısmına sahip olmuştur.¹⁰³ Aşağıdaki tabloda Etibank'ın yürüttüğü krom şirketlerinin üretim miktarları gösterilmektedir. Tablodan da anlaşılabileceği gibi krom üretim miktarı Etibank öncülüğünde her yıl

⁹⁵ Akgüç, 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, 32.

⁹⁶ Özkan Demir, "Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2017), 33.

⁹⁷ Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, (Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara, 1989), 38.

⁹⁸ İnan, Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı, 25.

⁹⁹ Önder Küçükerman, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, (Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları: İstanbul, 2020), 281.

¹⁰⁰ "İkinci 5 Senelik Plan", Cumhuriyet Gazetesi, 25.01.1936.

¹⁰¹ İnan, Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, 5.

¹⁰² Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, (Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara, 1972), ss.16-17.

¹⁰³ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, "Umumi Maden Durumu Türkiye", Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 1938, 1.

artan bir seyir izlemiştir. Bunun yanında 1938 yılında üretilen 95010 ton krom miktarının 75.469 tonu çeşitli ülkelere ihraç edilmiştir¹⁰⁴.

Tablo 7. Etibank Krom Üretim Miktarı

Yıl	Üretim (Ton)
1936	23000
1937	49000
1938	95010
1939	105067
Toplam	272077

Kaynak: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Etibank 1935-1945, Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 30, 1945, 318.

Tablo 8. Etibank Taşkömürü Üretim Miktarı (Seçilmiş Yıllar ve 1935-1938 Arası)

Yıl	Üretim (Ton)	Genel İmrarat ¹⁰⁵ (Ton)	Yabancı Ülkelere Satış (Ton)
1923	597499	604420	85540
1926	1216008	910376	148593
1933	1852107	1323222	497360
1934	2288269	1652428	697266
1935	2340491	1713119	749960
1936	2298649	1538649	570868
1937	2306869	1504991	327123
1938	2588957	1605095	355849

Kaynak: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Umumi Maden Durumu Madencilüğimizin 18 Yıllık Bilançosu, Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 25, 1941, 424.

1938 yılında faaliyete başlayan 1. Celal Bayar Hükümeti yer altı kaynaklarının kullanımının artırılması için çalışmalar yapılacağını belirtmiş ve hükümet tarafından Üç Yıllık Maden Programı hazırlanmıştır¹⁰⁶. İBYSP içerisinde yer alan bölüm 11 Aralık 1937 tarihinde ayrılarak “3 Yıllık Maden Programı” adı altında yürürlüğe konuldu. Celal Bayar Ankara Ulusal Ekonomi ve Arttırma haftasında bir konuşma yapmış ve madencilik planına da değinmiştir. Bu planın sonunda ülkeye 14 000 000 TL iş hacmi

¹⁰⁴ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Eti Bank Bilanço ve Raporlar 1938, Ankara, (1939), 5.

¹⁰⁵ Sevkiyat anlamına gelmektedir. Ülke içine ya da gemilerle ülke dışına gönderilerek satılan kömür şeklinde yorumlanabilir.

¹⁰⁶ Özkan Demir, “Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank’ın Rolü”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2017), 128.

daha yaratacağını belirtmiştir. Bunun için mevcut madenlerin iyi işletilmesi, yeni madenlerin aranıp bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çalışmalarda jeolojik tetkiklerden ve işletme hesaplarından sorumlu olarak da MTA Enstitüsü'nün sorumlu olduğunu duyurmuştur.¹⁰⁷

Bu programın ardından, kapsayıcı bir plan olarak “Dört Yıllık Sanayi Planı” hazırlanmış ve bu planın madencilik yatırımlarını da içermesi nedeniyle hükümetçe “ikinci sanayi yatırım programı” olarak değerlendirilmiştir. Planda madencilik, imalat sanayi, elektrik enerjisi, denizcilik ön planda olup, Etibank, Sümerbank, Denizbank ve Toprak Mahsulleri Ofisi gibi devlet kuruluşlarının büyük sorumlulukları vardı¹⁰⁸. Ancak plan için gerekli tahmini bütçe 200.000.000 TL'yi bulacağı için hükümet yetkilileri tarafından endişe edildi. Ayrıca 1938 yılı itibariyle Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, aynı zamanda yaklaşan İkinci Dünya Savaşı ihtimaliyle birlikte savunma harcamalarının artış göstermesi ile bu planın uygulanması için gerekli olan maliyet yüksek bulundu. Bu sebeple plan kapsamındaki pek çok yatırım ya süresiz ertelenmiş ya da iptal edilmiştir. Planda uygulanan pek çok proje Etibank'ın yönettiği işletmelerdi¹⁰⁹.

1937 yılında üretime başlayan Kvarshan Bakır Madenin kapasitesi yıllık 1800 ile 2000 ton arasındır¹¹⁰. 1937 yılında 653 ton üretim yaparken 1938 yılında 2240 ton üretim yaparak kapasitesinin üstünde bir üretim gerçekleştirmiştir¹¹¹. Toplamda 26188 ton linyit çıkaran Tavşanlı-Değirmisaz Linyitleri üretiminin 23540 tonu satılmıştır. 1939 yılında Manisa Soma linyit yatağı da alınarak Garp Linyitleri İşletmesi olmuştur. Etibank'a devredildikten sonra 1938 yılı Mayıs ayında faaliyetine başlayan Divrik Demir Madeni 6 aylık bu süreçte 76507 ton demir üretilmiş ve 21016 tonu satılmıştır. 1939 yılında ise 231316 ton demir üretimi yapılmış ve 143297 ton demir satılmıştır¹¹². Ayrıca Etibank bünyesinde faaliyet gösteren Keçiborlu Kükürt Madeni 1935 yılında 2178 ton, 1936 yılında 2930 ton, 1937 yılında 3383 ton, 1938 yılında ise 3806 ton saf kükürt üretmiştir¹¹³. Ayrıca 1935 yılında 2498 ton ve 1937 yılında 4254 ton kükürt satılmıştır¹¹⁴. Keskin Molibden Madeni ise 1937 yılında 38 267 kilo konsantre molibden üretip, 1938 yılında üretimini 72 044 kiloya çıkarmıştır. 1937 yılından kalan stoklarla birlikte 79 630 kilo ihracat yapılmıştır. Ayrıca Murgul Bakır Madeni ile Bolkardağ Simli Kurşun Madeni faaliyetlerine ileriki yıllarda başlayabilmesi için çalışmalara başlamışlardır¹¹⁵.

¹⁰⁷ “Baş vekil Celal Bayar dün mühim bir nutuk söyledi”, Cumhuriyet Gazetesi, 13.12.1937.

¹⁰⁸ Yahya Sezi Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015), s.367-368.

¹⁰⁹ A.g.e., 371-375.

¹¹⁰ İnan, Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı, 43.

¹¹¹ Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, Etibank 1935-1945, 318.

¹¹² Özkan Demir, “Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2017), a.113-117.

¹¹³ Mehmet Gökhan Polatoğlu, “Atatürk Dönemi'nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan ve Sonraki Dönem Türkiye Sanayisine Katkı Sağlayan Bir İktisadi Devlet Teşekkülü: Etibank”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 38/66, (2019), 457.

¹¹⁴ Demir, “Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü”, 122.

¹¹⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Eti Bank Bilanço ve Raporlar, s.7-9.

4. Kısa Bir Değerlendirme

Türkiye'nin devletçilik yıllarında sanayi sektöründe nasıl ilerlediğini bazı sayısal verilerle de açıklamak mümkündür. 1927 yılında sanayi sektöründe çalışan işçi sayısı 256 855 kişi iken 1935 yılında bu sayı 656 421 kişiye yükselmiştir. Bu sayı yükselmiş olsa da nüfusa oranla bakıldığında zaman toplam nüfusun %5 gibi bir payı olduğunu ve ağırlık hala tarım sektöründe kalmıştır¹¹⁶. Teşviki Sanayi Yasasından yararlanan işletmelerde toplam iş günü sayısı 1932 yılında 52 172 gün iken 1935 yılında bu sayı 15 509 725'e yükselmiştir. Hızlı yükseliş giderek devam etmiş ve 1939 yılında 26 796 049'a yükselmiştir. Yine yasadan yararlanan işletmelerin üretim değerlerindeki değişim TL olarak ele alındığında zaman, 1932 yılında 137 948 000, 1935 yılında 203 532 000 ve 1939 yılında 331 075 000 TL şeklinde önemli bir artış göstermiştir. En yüksek üretim değerlerine sahip sektörler ise büyük paya sahip tarım sanayi ve ardından sırasıyla dokuma ve madencilik sektörleridir¹¹⁷. Bu gelişimden Sümerbank ve Etibank'ın katkılarının ne kadar önemli olduğu anlaşılabilmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret dengesi de incelenen dönem kapsamında 1938 yılı hariç pozitif seyir izlemiştir. Tablo 2'den görülebileceği gibi 1933 yılından itibaren ihracat ve ithalat miktarları beraber artmış ama ihracat daha fazla yapıldığı için bir dış ticaret fazlası oluşmuştur. Bu süreçte yapılan ithalat ise genel olarak sanayi ürünleri için gerekli ham maddeler için yapılmış ve ithal ürünlerde sanayileşme hedeflerine katkı sunmuştur.

Türkiye'nin ihracat gelişimine bakıldığında zaman, 1923 yılında sanayi ham maddeleri ve bitkileri mal grubu %57,6 gibi yarıdan fazla bir orana sahipti. Akabinde ise meyve sebzeler ile hayvanlar ve hayvansal maddeler geliyordu. Bu üç mal grubu toplam ihracatın %83'ünü oluşturuyordu. İlerleyen yıllar itibarıyla sanayi ham maddeleri ve bitkiler mal grubunun payı azalmaya başlamıştır. 1929 yılında %44,1'e düşmüştür. 1938 yılında ise %43,1'e düşmüştür. Ayrıca Türkiye'nin 1923 yılı ithal verileri incelendiğinde, tüketim mallarının toplam ithalat içerisindeki payının %57 gibi oldukça yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. Ancak, izleyen yıllarda yürütülen liberal ekonomi politikaları sayesinde bu oran %46,3'e kadar gerilemiştir. Sümerbank'ın kurulması ve BBYSP'nin uygulanmaya başlamasıyla 1934 yılında tüketim mallarının ithalat içindeki payı %23,4'e gerilemiş, bu oran 1938 yılına gelindiğinde ise %20.3 seviyelerine kadar düşmüştür¹¹⁸. Bu değişim, dönemin ekonomi politikaları ve sanayi planlamalarının ithalat bağımlılığını azaltma konusundaki etkisini göstermektedir.

¹¹⁶ Yıldırım, "1923-1938 Yılları Arasında Türkiye'de Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkilerinin Tarihi ve Ekonomik Açısından Analizi", 206.

¹¹⁷ Tevfik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, (İmge Kitabevi: Ankara, 2003), s.281-282.

¹¹⁸ Erdoğan Alkin, Uluslararası Ekonomik İlişkiler, (Güray Matbaası, İstanbul, 1981), s.234-235.

Sanayileşmenin en yoğun yaşandığı 1926-1939 yılları arasında gayri safi yurtiçi hasıla %5,6 oranında büyüme gerçekleştirirken sanayi sektöründe %9,3 oranında büyüme yaşanmıştır. Aynı dönemde toplam istihdam oranı %1,8 oranında büyürken sanayi sektöründe istihdam %2,9 oranında büyümüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme özel sektör ile sağlanmaya çalışılırken dünya krizinden sonra sanayileşme devletin eline bırakılmıştı. 1948 yılı fiyatlarıyla 1927 yılında kamunun sanayiye yaptığı yatırımlar 10 milyon TL iken 1934 yılında 46 milyona ve 1939 yılında 201 milyon TL'ye yükselmiştir. Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerde ise tarım dışı makine ithalatı 1924 yılında sadece 4600 ton iken 1929 yılında 11100 tona yükselmiştir. Dünya krizinin araya girmesiyle biraz düşüş yaşansa da 1934 yılında 16600 tona ve 1939 yılında 25400 tona yükselmiştir¹¹⁹. Yapılan ithalat ile de sanayileşmenin başarılı olduğunu görülebilmektedir.

İthal ikameci politikalarını başarıyla gerçekleştiren Türkiye 1938 yılında ithalat dahil toplam tüketimde fabrikaların üretimi artmıştır. Kağıtta toplam tüketimin %24'ü, cam ürünlerinde %63'ü, pamuklu dokumada %57'si, yünlü dokumada %81'i ve şekerde %40'ı yurtiçi üretimle sağlanmıştır¹²⁰.

5. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarından itibaren yerli ve milli burjuvazi yaratmak ve sanayileşmek için faaliyetlerde bulunmuştur. 1929 yılında yapılan çalışmaların sanayileşme adımı istenilen sonuçların alınamaması hükümet yetkililerini yeni ekonomi politikası arayışlarına yöneltmişti. Bu adımda ılımlı devletçilik ekonomi politikaları ile Türkiye'ye özgü bir devletçi ekonomi politikaları benimsenmişti.

Devletçi politikaların benimsenmesiyle birlikte planlı ekonomi programları ile sanayileşmek ana hedefi doğrultusunda adımlar atılmıştır. BBYSP ve İBYSP kapsamında açılan şirket ve işletmeler ve izlenen politikalar Türkiye ekonomisinin sanayi sektöründe gelişim göstermesini sağlamıştır. İlk plan BBYSP oluşturulmadan önce sanayileşmek için özel kesimin yeterli sermayesinin ve gerekli donanımlara sahip olmaması devletin bu konuda öne çıkmasına neden oldu. İzlenecek olan politika her birisi bir alanda uzmanlaşmış olacak bankaların kurulması ve onlara verilecek yetkiler ile şirket ve işletmelerin yönetilmesini kapsamaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında incelenen dönem aralığında 1930 yılından itibaren ilgili bankalar kurulmuştur.

Kurulan Merkez Bankası, Sümerbank, Etibank, Deniz Bank ve Halk Bankası her birisi farklı alanlarda görevlerde Türkiye ekonomisinin gelişimine katkı sunmuşlardır. Ancak Sümerbank ve Etibank dönemde sanayi ve maden sektörlerinin gelişiminde adeta harikalar yaratmışlardır. Sanayi sektörünün ve

¹¹⁹ Tezel, "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)", s.329-331.

¹²⁰ A.g.e., 341.

BBYSP'nin baş aktörü olan Sümerbank ile kurulan fabrikaların sermayelerinden yönetimine, işçi istihdamından ürünlerin pazarlanmasına, personellerin eğitimine kadar pek çok konuda tek yetkili olmuştur. Hedeflenen ithal ikamecilik büyük oranda sağlanmış, yerli mallar değer görmüş ve fabrikaların Anadolu'nun pek çok farklı noktasında açılmasından dolayı yöreye ait istihdamın artmış ve yöreye kültürel açıdan da katkı sağlanmıştır. Madencilik sektörünün ve İBYSP'nin koordinatörü olan Etibank ise plandan önce de yoğun bir şekilde faaliyetlerine başlamış ve yabancı sermayeli maden fabrikalarını, enerji işletme ve şirketlerini bünyesine katarak millileştirmiştir. Madencilik sektörünün milli gelirdeki payını artırmış ve yine açılan fabrikalar ile yöreye istihdam ve kültürel gelişim kazandırmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti benimsemiş olduğu devletçilik politikalarıyla sanayileşmede büyük bir adım atmış ve dünya genelinde sanayi sektöründe büyüme durağan ya da küçülürken Türkiye'de büyüme sağlanmıştır. Aynı zamanda Türk parası değerini korumuş, madencilik sektörünün payı önemli bir noktaya gelmiştir.

KAYNAKÇA

Akgüç, Ö. *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.

Arnold, C.E. "in the Service of Industrialization: Estatism, Social Services and the Construction of Industrialization Labour Forces in Turkey (1930-50)". *Middle Eastern Studies*, 2012, 48(3): (363-385).

Alkin, E. *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*. İstanbul: Güryay Matbaası, 1981.

Avşaroğlu, N. *Cumhuriyet Dönemi Madenciliğimiz 1923-2023*, 2023. (Çevrimiçi Erişim: 25.11.2024).

Berend, T.I. *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.

Boratav, K. *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

Bulut, M. "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş". *Bilgi*, 2003, (26): (77-101).

Crafts, N., Fearon, P. "Lessons from the 1930s Great Depression". *Oxford Review of Economic Policy*, 2010, 26(3): (285-317).

Çavdar, T. *Türkiye Ekonomisi Tarihi 1900-1960*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

Demir, Ö. "Cumhuriyet Dönemi Madencilik politikaları ve Etibank'ın Rolü". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Elazığ, 2017.

Doğan, H. "Sanayinin Musikisi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? Sümerbank Nazilli Basma Fabrikasına Tarihsel Bir Bakış". *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 7(2): (661-689).

- Duman, D., Suntur, O. “1923-1929 Arasında Milli Bankacılığın Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, c: 6, no: 2, 2022, 116-133.
- Emrence, C. “Turkey in economic crisis (1927-1930): a panaromic vision”. *Middle Eastern Studies*, 2003, 39(4): (67-80).
- Erbay, E.R. ve Hemen B. “1929 Ekonomik Buhranının Türk Ekonomisine Etkileri ve Buhran Döneminde Keynesyen Yaklaşım”. *Yakın Doğu ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, 5(3): (124-130).
- Güneş, G. “Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası”. *Famaktüel*, 2(18): (4-7).
- Hall T.E., and Ferguson J.D. *The Great Depression: An International Disaster of Perverse Economic Policies*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.
- İnan, A. *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.
- İnan, A. *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- İlkin, A. “Türkiye’de Sanayi Politikası”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1970, 30(1-4): (377-423).
- Kazgan, H. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*. İstanbul: Creative Yayıncılık, 1997.
- Kazgan, H., Ateş, H., Tekin, O., Koraltürk, M., Soyak, A., Eroğlu, N. Ve Kaban, Z. *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi 2. Cilt*, İstanbul: Creative Yayıncılık, 1999.
- Kazgan, H., Öztürk, M., Koraltürk M. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, İstanbul: Creative Yayıncılık, 2000.
- Kazgan, H. *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*. Ankara: Efil Yayınevi, 2022.
- Keser, İ. *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Kepenek, Y. *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- Kipal, U. ve Uyanık, Ö. *Türkiye Milli İktisat Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001.
- Küçükkalay, A.M. *Dünya İktisat Tarihi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2016.
- Küçükerman, Ö. *Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası*, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No:42, 2020.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (1938). “Umumi Maden Durumu Türkiye”. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 11, 1-3.

- Olney, L. "The Role of Credit in the Consumption Collapse of 1930". *The Quarterly Journal of Economics*, 1999, 114(1): (319-335).
- Owen, R. ve Pamuk, Ş. 20. *Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Özçelik, N. "Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılığı 1923-1950". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 1995.
- Özder, F. "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2017, 15(60): (143-170)
- Polatoğlu, M. G. "Atatürk Dönemi'nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan ve Sonraki Dönem Türkiye Sanayisine Katkı Sağlayan Bir İktisadi Devlet Teşekkülü: Etibank". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2019, 38(66): (444-478).
- Polatoğlu, M.G. "Türkiye'nin Kalkınmasında Sümerbank ve Etkinliği (1933-1987)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2021, 37(104): (261-306).
- Segarra, M. "La Crisis Economica de 1929: Roosevelt Y El New Deal". *Revista de la Facultad de Ciencias Sociales y Juridicas de Elche*, 2010, 1(6): (112-130).
- Semiz, Y., Toplu, G. "Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası". *SUTAD*, 2019, (45): (29-59).
- Semiz, Y., Toplu, G., "Sümerbank Ereğli Pamuklu Dokuma Fabrikası (1934-1997)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2023, (57): (58-112).
- Sencer, A.N., "Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934-1950)". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, İstanbul, 2017.
- Serin, V. Para Politikası (Tarihi- Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Suntur, O. "1930-1938 Devletçilik Döneminde Kurulan Kamu Bankalarının Türkiye Ekonomisine Katkıları". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Antalya, 2020.
- Sümerbank. (1943). *Sümerbank, 11.7.1933-11.7.1943*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1943.

- Tekeli, İ. ve İlkin, S. *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 1981.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.
- Tezel, Y.S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Toprak, Z. *Sümerbank*. İstanbul: Creative Yayıncılık, 1988.
- Tuna, S. (2009). *Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*. İstanbul: Derlem Yayınları, 2009.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivi, *Eti Bank Bilanço ve Raporlar 1938*, Ankara: 1939.
- Türkiye İstatistik Kurumu. *İstatistik Göstergeler 1923-2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, 2013.
- Wisman, J.D. “The Financial Crisis of 1929 Reexamined: The Role of Soaring Inequality”. *Review of Political Economy*, 2014, 26(3): (372-391).
- Yay, G. “Atatürk Döneminde Para Politikası”. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 11(31): (289-320).
- Yıldırım, V.E. “1923-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkilerinin Tarihi ve Ekonomik Açından Analizi”. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, İzmir, 2014.
- Yıldırım, V.E. “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”. *Turkish Studies-Social Sciences*, 2014, 9(7): (561-575).
- Yurtoğlu N., “Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir ve Çelik Fabrikası (1939-1960)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2017, 33 (2): (ss.155-204).
- Yurtoğlu, N., “Cumhuriyet Döneminin Öncü Bir Sanayi Kuruluşu: İzmit Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Müessesesi (1936-1960)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2017, (60): (ss.341-372).
- Zarakolu, A. “Türkiye’nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1958, 15(1): (165-194).

Akşam Gazetesi, “Devlet Bankası”, 13.06.1930.

Akşam Gazetesi, “Yumurta kongresi: Dün çalışma bitti, bir ziyafet verildi”, 16.02.1934.

Cumhuriyet Gazetesi, “Baş vekil Celal Bayar dün mühim bir nutuk söyledi”, 13.12.1937.

Cumhuriyet Gazetesi, “İktisadi mes’elelerimiz”, 06.01.1933.

Cumhuriyet Gazetesi, “İkinci 5 Senelik Plan”, 25.01.1936.

Milliyet Gazetesi, “Başvekil memleketin sanayileşmesi hakkında iki mühim hitabe irat etti”, 15.08.1934.

Resmi Gazete, Türkiye Sanayi Kredi Bankası teşkili hakkında kanun”, 14.07.1932

Resmi Gazete, “Altın ve petrol araması ve işletme idareleri teşkiline dair kanun”, 27.05.1933.

Resmi Gazete, “Elektrik İşleri Etüt İdaresi Teşkiline Dair Kanun”, 24.06.1935.

Resmi Gazete “Maden tetkik ve Arama enstitüsü kanunu”, Resmi Gazete, 21.06.1935.

İnternet Kaynakları

Statista, Annual Gross Domestic Product and Real GDP in the United States from 1929 to 2022, <https://www.statista.com/statistics/1031678/gdp-and-real-gdp-united-states-1930-2019/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2024).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Yıllık Rapor 1932-1940, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Yilli_k+Rapor/